

Hegel ve Marx'ta Diyalektik: Yöntemin İdealist ve Materyalist Yorumları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz

Muzaffer Gül¹

Özet

Nesnel/maddi olan ile öznel/ideal olan arasındaki öncelik sorunu, felsefe tarihinin temel ayrım noktalarından birini oluşturur. Bu çalışma, bu ayrımın iki kutbunda konumlandırılan G.W.F. Hegel ve Karl Marx'ın düşünce sistemlerini, onları hem bir araya getiren hem de ayırıştıran “diyalektik” kavramı merkeze alınarak, karşılaştırmalı olarak çözümlemeyi amaçlamaktadır. Herakleitos'tan Platon'a, birçok filozofun kullandığı diyalektik düşünce, Hegel tarafından idealist bir sistem içinde yöntemsel olarak dizgeselleştirilmiş; Marx ise bu yöntemin “mistifikasyon” içeren idealist kabuğunu kırarak, onu maddi gerçekliğin ve toplumsal tarihin hareket yasalarını açıklayan devrimci bir bilimsel araç haline getirmiştir.

Bu makalede, iki düşünür arasındaki bu karmaşık miras ilişkisi üç ana eksende incelenmektedir: İlk olarak, Hegel'in diyalektiğinin devrimci ve tutucu yönleri ortaya konmakta ve Marksistlerin bu sistemi nasıl içererek aştıkları analiz edilmektedir. İkinci olarak, Marx'ın Hegel ile diyalogu, diyalektiği “baş aşağı duran” sistemden ayakları üzerine oturtma çabası ve bu süreçte politik iktisatla kurduğu paralellikler üzerinden irdelenmektedir. Son olarak, iki düşünürün “sivil toplum” ve devlet analizlerindeki temel ayrımlar, Hegel'in uzlaştırıcı evrenselciliği ile Marx'ın sınıf temelli çatışma teorisi karşılaştırılarak incelenmektedir. Bu çerçevede, diyalektiğin idealist ve materyalist yorumları arasındaki teorik kopuşun pratikteki yansımaları gösterilmektedir.

1 Dr., Bilim Tarihi ve Felsefesi Anabilim Dalı, Millî Eğitim Bakanlığı, mffgul2@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6845-172X

GİRİŞ

Felsefe tarihinde materyalizm ve idealizm arasındaki ontolojik ve epistemolojik farklılık, filozofların dünyayı algılama ve yorumlama biçimlerinde belirleyici bir rol oynamıştır. Bu iki düşünce sisteminin önde gelen temsilcileri, G. W. Friedrich Hegel (1770-1831) ve Karl Marx (1813-1883), ilk bakışta uzlaşmaz gibi görünen felsefi geleneklerde yer almalarına rağmen, aralarında diyalektik yöntem üzerinden kurulan güçlü bir felsefi miras bağı bulunmaktadır.

Diyalektik düşüncenin kökleri, Antik Yunan filozofu Herakleitos'a kadar uzanır. Herakleitos, evrende her şeyin sürekli bir akış ve değişim içinde olduğunu savunmuştur. Ona göre, bu akışın ve değişimin kaynağında zıtların birliği ve mücadelesi vardır. Herakleitos için diyalektik, evrenin temel işleyiş yasası olarak bu birlikten ve mücadeleden kaynaklanan oluş sürecidir. Buna karşın, Sokrates ve Platon, diyalektiği, soru-cevap yoluyla güvenilir bilgiye ulaşma, çelişkileri açığa çıkarma ve kavramların çerçevesini oluşturma yolu olarak görmüşlerdir. Immanuel Kant ise diyalektik kavramını farklı bir bağlamda ele alarak ona daha biçimsel yaklaşmıştır. Nitekim, *Saf Aklın Eleştirisi* adlı eserinde, diyalektiğin, yanıltıcı bir görünüm yaratan ve eleştirilmesi gereken bir akıl yürütme biçimi olduğunu belirterek, ona olumsuz bir anlam yüklemiştir. Ona göre diyalektik, aklın bir yöntemi değil, bir çıkmazdır (Kant, 2009, s. 384-386).

Diyalektiği, salt biçimsel bir yöntem olmaktan çıkararak, dizgesel bir felsefeye dönüştüren Alman idealizminin kurucularından Hegel olmuştur. O, düşünce ile gerçekliğin evrensel hareket yasası olarak temellendirdiği diyalektik kavramını, öncüllerinden daha farklı bir bağlama taşımıştır.

Hegel'e göre, evrendeki her şey (fikir, olgu, olay vb.), zorunlu olarak karşıtıyla birlikte vardır. Karşıtların birbirleriyle olan etkileşimi veya çatışması, onları bir üst aşamaya, daha gelişkin bir birlik olarak taşır. Oluşan bu birlik, yeni bir tekilliktir ve onun da karşıtı mevcuttur. Bu döngüsel hareket biçimi, sürekli olarak ve her döngüde daha gelişkine doğru ilerlemeye devam eder. Hegel, bu sürekli oluş halini, "tez-antitez-sentez" şeklinde modelleyerek, *tin*in (Geist)² kendisini; tarih, toplum ve doğa içinde

2 Hegel'in "Geist" (Tin) kavramının karmaşıklığı, onun salt bireysel bir bilinç olmamasıyla ilişkilidir. Geist, dünyanın diyalektik gelişiminin hem öznesi hem de tözüdür. Bu gelişim, üç ana aşama ile gerçekleşir: 1) Özne Tin: Bireyin, duyumdan özbilince uzanan içsel zihinsel ve ruhsal gelişimi. 2) Nesne Tin: Toplum, ahlak, hukuk ve devlette somutlaşan/kurumsallaşan tin. Bu, özgürlüğün dışsal ve nesnel dünyada gerçekleştiği alandır. 3) Mutlak Tin: Tin'in sanat, din ve felsefe aracılığıyla, nihai özgürlüğünü ve kendini mutlak olarak kavrayışını kazandığı en yüksek aşamadır. Dolayısıyla, Marx'ın eleştirisi, bu hareketin itici gücünün, maddi pratikler yerine, kendini açan evrensel Tin olarak konumlandırılmasına yöneliktir.

gerçekleştirdiği sürecin mantığı olarak tanımlar. Hegel'in diyalektiğindeki bu gelişim, *Tin*'e içkin bir süreçtir. Buna karşın, bu, onun sadece düşüncede gerçekleştiği anlamına gelmez. Hegel, felsefesinde özne ve nesneyi özdeş hale getirerek, bu sürecin hem düşüncede hem de pratikte gerçekleştiğini açıklar. Hegel'in düşünce ve maddeyi *Tin*'de birleştirmesi, onun idealizmini yansıtır. "Ussal olan edimseldir ve edimsel olan ussaldır" ifadesi, onun bu yaklaşımını bir ölçüde yansıtmaktadır (Hegel, 2006, s. 22-23). Hegel, dizgesel hale getirdiği diyalektik sürecin amacının, tinsel özgürlük olarak ifade ettiği denklige ulaşılması olduğunu belirtir. Ona göre, dünya tarihi, bu amaca doğru ilerleyen bir olasılığa değil zorunluluğa işaret eden bir süreçtir (Hegel, 2006, s. 22). "Gerçeklik" kavramı, bu akış içinde, durağan değil sürekli olarak kendini aşan ve daha gelişine doğru hareket eden dinamik bir süreçtir. Hegel'in bu süreci açıklarken kullandığı "aşma" ifadesi, "özgürlük bilincindeki ilerleme" olarak okunmalıdır (Olpak, 2019: 357). Dolayısıyla, tüm bu sürecin öznesi, maddi dünya değil, *Mutlak Tin*'dir; maddi gerçeklik, tinin bir dışavurumudur.

Karl Marx, Hegel'in bu sistematik diyalektik yöntemini değerli bulmasına karşın, onun idealist temelini kesin bir dille eleştirir. Marx'a göre, Hegel'in diyalektiği "baş aşağı" durmaktadır. Onu yeniden "ayakları üzerine" oturtmak, diyalektiğin öznesini *Tinden*, maddi ve toplumsal pratiğe, insanın emeğine ve üretim ilişkilerine yönlendirmekle mümkün olabilir. Bu amaçla Marx, Friedrich Engels (1820-1895) ile birlikte, Hegelci diyalektiği geliştirip dönüştürerek, diyalektik materyalist yöntemi ve bu yöntemin tarih ve toplum analizine uygulanmasını ifade eden tarihsel materyalizmi kurar. Bu anlayış, toplumsal olgu ve olayların nasıl gerçekleştiğini açıklamakla yetinmeyip, insanların bu sürece müdahale etmesinin de mümkün olduğunu gösterir (Belek, 2017, s. 234). Onlara göre bu işleyiş, sorunları kendi başına çözmesinde, onların anlaşılmasında ve çözümüne giden yolda yol gösterici bir potansiyel taşıyordu (Marx, Engels, & Lenin, 2016, s. 110). Marx ve Engels, diyalektiğin sadece insan ürünü yöntemsel bir açıklama modeli olmadığı ve evrenin işleyişine ait bir yasa olduğu düşüncesini,³ Hegel'le paylaşıyorlar da

3 Diyalektik yöntem, üç temel yasa ile ifade edilir. Bu yasalar hem Hegel hem de Marx için aynı olsa da onlara attettikleri ontolojik temeller bakımından ikisi birbirinden ayrılır: 1) Nicelikten Niteliğe Geçiş Yasası: Niceliksel değişimlerin birikimi, belirli bir eşiğe ulaşıldığında, ani ve niteliksel bir sıçramaya yol açar. Hegel'e göre bu, *Tin*'in bilinç düzeyindeki bir sıçraması olabilirken; Marx'a göre ise bu yasa, yalnızca toplumsal düzeydeki sıçramalarda değil, aynı zamanda doğada (suyun 0°C ve 100°C'de buz ve buhara dönüşümü), bireysel öğrenme süreçlerinde (belirli bir konuda yapılan okumaların bir "kavrayış anına" yol açması) ve kimyasal bileşimler gibi sayısız alanda gözlemlenebilen evrensel bir ilkedir 2) Karşıtların Birliği ve Mücadelesi Yasası: Her varlık (tez), kendi yok oluşunu ve aşılmasını içeren karşıtı (antitez) barındırır. Bu karşıtlığın diyalektik etkileşimi, onları aşan yeni bir birliği (sentez) oluşturur. Hegel'de bu hareket, fikirlerin çatışması iken; Marx'ta, sınıf çatışması ve üretici güçler ile üretim

aralarındaki ayrımı, diyalektiğin neyin hareketi olduğu sorusuna verilecek cevap açığa çıkarır.

Marx'a göre, Hegel'in maddi dünyayı Tin'in yansımaya dönüştüren idealizmi, diyalektiğin devrimci özüne aykırıdır. O, bu durumu mistisizm olarak niteler. Marx'ın diyalektiğinde maddi dünya, bilincin yansıması değil, tam tersine bilinç maddi dünyanın yansımasıdır. Bu nedenle, Marx'ta maddi gerçekliğin, bilincin gelişim aşamalarında başat rol üstlendiğini görürüz. Bilinç dünyasındaki kavramlar, maddi dünyanın kavranma sürecinde ortaya çıkar ve her bilim kendi kavram ve kategorilerini oluşturur. Bu kavram ve kategoriler, düşünme biçimini de yansıtır. Ortaya çıkan kavramların örnek olması gerçekliği yansıtabilmeleri açısından önemlidir. Dolayısıyla kategoriler, kendi doğal ilişkileri içinde ele alınmalıdır (Şeptulin, 2017, s. 126).

Bu makale, Hegel ve Marx'ın diyalektik anlayışları arasındaki kurucu ve eleştirel ilişkiyi çözümlemeyi hedeflemektedir. Çalışmada, ilk önce Hegel'in diyalektik sisteminin temel yapısı ve Marksistler tarafından hangi yönleriyle “devrimci” olarak nitelendiği ele alınacaktır. Ardından, Marx'ın Hegel'in felsefesiyle girdiği eleştirel diyalogun izi sürülecek ve idealist diyalektiğin materyalist bir temelde nasıl yeniden inşa edildiği irdelenecektir. Son olarak, iki düşünürün *sivil toplumu* ve devleti kavrayışlarındaki temel ayrımlara odaklanılarak, bu farklılıkların pratik sonuçları tartışmaya açılacaktır. Nihai olarak amaçlanan hem Hegel'in Marx üzerindeki kurucu etkisini hem de Marx'ın bu mirası, eleştirel bir şekilde sahiplenerek nasıl dönüştürdüğünü ortaya koymaktır.

1. Hegel'in Felsefesi ve Onun Devrimci Niteliği

Marksistler, Hegel'i genel olarak, “klasik Alman felsefesinin en büyük başarısı” olarak görür. Onlar için, Hegel, idealist temelde de olsa diyalektiğin yasalarını ve kategorilerini ortaya koyan ve diyalektik mantığın temel ilkelerini sistematik bir biçimde geliştiren kişi olması sebebiyle önemli bir filozoftur.

Hegel, akıl dünyası ya da mutlak ideanın altındaki kategorilerin, gerçekliğin nesnel biçimleri olduğunu ileri sürer. Bu, dünyanın oluşumu ve gelişiminin itici gücü olan ilkedir. Mutlak ideanın etkinliği “düşünmeye,

ilişkileri arasında meydana gelen çelişkidir. 3) Olumsuzlanmanın Olumsuzlanması Yasası: Bu, diyalektik hareketin spiral yapısını ifade eder. Bir şey (tez) kendi karşıtı (antitez) tarafından olumsuzlanır, ancak bu süreç salt bir yok oluş değildir; koruma ve aşma işlevi görür. Bir sonraki aşamada, o da olumsuzlanarak, ilk aşamanın bazı unsurlarını daha yüksek bir düzlemde yeniden kazandıran yeni bir senteze ulaşılır.

amaca ve kendini kavramaya dayanır”. Dünyanın aklı, bu süreçte üç aşamalı olarak ilerler:

Kendini kavrayan ideanın kendi kozasında, saf düşünce ögesinde var oluşu (Bu, ideanın kendi içeriğini bir diyalektik yasalar ve kategoriler sisteminde açığa vurduğu mantıktır); ideanın öteki varlık biçiminde, doğal görüngü olarak gelişmesi (gelişen doğa değil, sadece kategorilerdir); ideanın düşüncede ve insanlık tarihinde, gelişmesi (tinin tarihi). Bu son aşamada mutlak idea, kendisini insan bilinci ve kendini kavrama biçiminde algılayarak kendisine döner (Spirkin, 2016, s. 68).

Dolayısıyla, gelişme fikri, Hegel’in sisteminin önemli bir bileşenidir. Ona göre, bir görüngünün anlaşılması, ilerlediği bütün dolambaçlı yolun keşfedilmesiyle mümkün olur. Bu gelişim, alt biçimlerden üst biçimlere doğru ilerler. Niceliksel olan değişimlerin niteliksel olanlara dönüşümü bu süreçte meydana gelir. Dahası, tüm bu hareketin ve canlılığın kökeninde var olan temel ilke çelişkidir. Hegel, felsefi sisteminde, var olan gerçekliği “diyalektik bir geçişimler zinciri” olarak sunmuştur. Marksistler ise bu yaklaşımın derin bir çelişki barındırdığını öne sürerler. Bu çelişki, Hegel’in yönteminin bilginin sonsuzluğuna yönelmiş olmasından kaynaklanır: “Nesnel altyapı, mutlak ruh ve amaç olan da bu ruhun kendini kavraması olduğundan, bilgi sonlu ve sınırlı olur.” Başka bir deyişle, bilgi sistemi, kavrayış basamaklarından ilerleyerek, son basamakta kendisini kavramayla taçlanır; böylece Hegel’in sistemi gerçekleşmiş olur. Hegel’in felsefesinde kullandığı yöntem ile sistemi arasında var olan çelişki, sonlu ile sonsuz arasındaki çelişkidir. Bu çelişki, daha ileri bir gelişmeyi başlatamayacağı için, Hegel’in sistemi diyalektik içeriğini kaybetmiş olur (Spirkin, 2016, s. 68-69).

Bununla birlikte, Marksistler Hegel’in felsefesinin devrimci yönünü yadsımazlar. Hegel’in “Ussal olan edimseldir ve edimsel olan ussaldır” önermesi kimilerine göre var olan despotizmin meşrulaştırılması olarak algılanıp eleştirilse de Hegel’e göre, var olan her şeyin veri olarak gerçekliğinden söz edemeyiz; gerçeklik yüklemi, sadece aynı momentte zorunlu olandadır: “Gerçeklik, gelişim seyri içinde zorunlu olarak kendini gösterir”. Örneğin, Hegel, Roma Cumhuriyeti’nin de ondan sonra gelen Roma imparatorluğunun da gerçek olduğunu öne sürer, bununla birlikte, 1789 yılındaki Fransız monarşisi, her türlü zorunluluktan yoksun bir şekilde akıl dışı kalarak, aynı zamanda gerçek dışı olmuştu ki devrim yoluyla yıkılmak zorundaydı. Bu durumda devrim gerçek, monarşi ise gerçektışıydı. Dolayısıyla, gerçeklik Hegel’e göre, durağan değil hareket halinde bir kavramdır. “Ussal olan edimseldir ve edimsel olan ussaldır” önermesine geri dönecek olursak, Hegel’in bu önermesi, diyalektik yöntemiyle kendi

karşıtına dönüşür: “Var olan her şey yok olup gitmeye layıktır.” Böylelikle, Hegel’in felsefesinin devrimci niteliği, nihai olarak gösterilen tüm insan eylemi ve düşüncesine ait ürünleri sonlu kılar. Nasıl ki bilgi, insanlığın “ideal” bir durumunda bile sona ulaşamazsa, tarih için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Yetkinlik hem toplum hem de devlet için sadece imgesel olarak mümkündür. Tarihin her aşaması, toplumların gelişim seyri içinde sadece bir geçişi ifade eder. Her bir aşama, kendi maddi koşulları içinde zorunlu ve haklıdır; bununla beraber kendi içinde gelişen, yeni ve üstün koşullarda meşruiyetini kaybeder ve “yeni” olana, zorunlu olarak yol verir; daha sonra bu “yeni” de zamanını doldurur, başka bir aşamaya yerini bırakır. Bu süreç, zorunlu olarak ve döngüsel bir şekilde devam eder. Burjuva sınıfı, nasıl ki oluşturduğu yeni ekonomik düzenle; eski, güçlü ve saygın kurumları dağıtabiliyorsa, onun oluşturduğu düzen de yok olmaya mahkumdur. Diyalektik felsefenin kendisi, bu hareket ve değişim halinin zihinlerimizdeki yansımasıdır. Engels, bu felsefi yaklaşımın tutuculuğunun göreliliğini, çünkü her bir aşamayı, kendi zamanı içinde haklı kabul etmekle yetindiğini; buna karşılık devrimci niteliğinin ise mutlak olduğunu, çünkü değişimi ve sonluluğu tek mutlak ilke olarak gördüğünü vurgular (Engels, 1992, s. 11-12).

2. Marx’ın Hegel’le Diyaloğu

Karl Marx, yalnızca çığır açan fikirleriyle değil, aynı zamanda düşüncesinin modern dünyadaki pratik sonuçlarıyla da düşünce tarihinin en büyük figürlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Fikirleri, on dokuzuncu yüzyılda formüle edilmiş olmasına rağmen, günümüzde güncelliğini korumaktadır. Karl Marx’ın çağımız üzerindeki etkisinin kilit faktörlerinden biri, düşüncelerinin kapitalist üretim ilişkilerinin diyalektik çelişkisine dayanmasıdır. Marx, bu üretim tarzını hem tarihsel bir zorunluluk olması sebebiyle olumlar hem de aşılması gereken bir aşama olarak olumsuzlar.

Marx’ın felsefeyle olan bağı, Hegel’le ilişkilendirilir. Örneğin, Kant, bilgiyi deneyimle sınırlaması ve Tanrı’ya veya Mutlak’ı bilmeye ilişkin tüm iddiaları reddetmesi bakımından, Marx’ın düşüncesinin felsefi temeli olarak işlev görmeye daha uygun görünse de Marx’ın kendisi hiçbir zaman Kant’a veya bir başkasına düşüncesinin vazgeçilmez bir kaynağı olarak atıfta bulunmamış, ancak Hegel ile sürekli bir diyalog içinde olmuştur (Kılınç, 2013, s. 1-2).

Hegel ve Marx’ın öne çıkan niteliklerine baktığımızda; birinin idealist diğerinin materyalist olması, birinin dinle ilgili ılımlı fikirlerinin olması, diğerinin din düşmanı olmakla suçlanması ve benzeri örneklerden yola çıkarak onların birbirlerinin karşıtı olduğu değerlendirilebilir.

Oysa, başyapıtı olarak değerlendirilen *Kapital*'in önsözünde Marx, Hegel'i 'hoca', kendisini onun öğrencisi olarak konumlandırır. Bununla birlikte, Rus Devrimi'nin lideri V.I. Lenin (1870-1921) *Felsefe Defterleri*'nde Hegel'in *Mantık* isimli çalışmasının incelenmeden, Marx'ın *Kapital*'inin tam anlamıyla anlaşılamayacağını iddia eder. Benzer bir şekilde, Macar filozof Georg Lukacs (1885-1971) *Tarih ve Sınıf Bilinci* adlı eserinde, Marksizmin devrimci niteliğine dönülmesinin, Hegel'in diyalektik yönteminin geliştirilerek sürdürülmesi yoluyla gerçekleşebileceğini iddia eder ve bu bağlamda, Marksizm'de bulunan Hegelci tarafın güçlendirilmesinin önemini vurgular. Benzer bir şekilde, İtalyan Komünist Partisi'nin kurucusu ve Marksist kuramcı Antonio Gramsci (1891-1937), Marksizmi "Praksis Felsefesi" olarak niteleyerek Hegel'in felsefesinin Marksizm'in gelişimindeki rolüne dikkat çeker ve Praksis Felsefesi'ni, Hegel'in felsefesinde gerçekleşen reform ve gelişim olarak görür. Bu örnekler, diyalektik yöntemin, Marx ve Hegel'i birbirine yakınlaştıran başlıca etmen olduğunu göstermektedir (Kılınç, 2010, s. 93-95).

Marx, her ne kadar Hegel'in diyalektiğini mistik bir çerçeveye sahip olduğu gerekçesiyle eleştirse de diyalektik yöntemin genel işleyiş biçimini ortaya çıkarması nedeniyle ondan övgüyle söz ederek, asıl ilgi alanı olan politik iktisatla Hegel'in felsefesi arasında paralellikler görür. Dolayısıyla, Marx'ın politik iktisatla ilgili *Felsefenin Sefaleti*, *Grundrisse* ve *Kapital* adlı eserlerinin Hegel'in felsefesini içerdiğini hem de aştığını söyleyebiliriz. Hegel'de diyalektik ve iktisat arasındaki ilişkiyi araştıran Lukacs, *Genç Hegel* adlı çalışmasında konuya ilişkin şöyle bir yorum yapar:

İdealist diyalektiğin görkemli yapısını tamamlayan kişinin, çağının kapitalist toplumun ekonomik yapısıyla ciddi biçimde yüzleşmeye girişmiş tek filozofu olması elbette tesadüf değildir. Aslında, onun geliştirdiği diyalektiğin kendine özgü biçimi, kapitalizmin ve ekonominin sorunlarıyla meşgul olmasından doğmuştur (Lukacs, 1975, s. 265).

Lukacs, Hegel'in felsefesinin, soyut düşünce oyunları olarak anlaşılmaması gerektiğini, onun büyüklüğünün, kapitalist toplumun somut sorunlarıyla hesaplaşmasından kaynaklandığını belirtir. Ona göre, Hegel'in diyalektiği, tarihi ve toplumu anlamak için geliştirilen bir yöntem olduğundan dolayı böylesine güçlü ve kalıcı bir etkiye sahiptir.

Marx'ın Hegel ile olan ilişkisi, diyalektik ve politik iktisatla sınırlı değildir. İki düşünürün arasında tarih, özgürlük, ilerleme gibi daha birçok konuda benzerlikler ve zıtlıklar vardır. Bununla birlikte, Marx, kendi diyalektik yöntemini Hegel'inkinden hem farklı hem de onun tam zıttı olarak görür. Ona göre, Hegel'in *Tin*'i bir düşünce süreci ve bağımsız bir özne olarak,

duyulur dünyayı düzenleyen bir tanrı görünümündedir ve bu dünya, sadece *Tin*'in bir yansımasıdır. Marx, sürecin aslında tam tersi bir şekilde işlediğini vurgular: “İnsan zihni, maddi dünyanın bir yansımasıdır”. Marx, Kapital’in ikinci baskısına yazdığı önsözde, Hegel’e yapılan sözlü saldırılardan duyduğu rahatsızlığı dile getirir ve onun büyük bir düşünür olduğunu ifade eder. Ayrıca, Hegel’in diyalektiğinde var olan mistik yapının, onun, diyalektiği dizgeselleştiren ilk kişi olması gerçeğini gölgeleyemeyeceğini özellikle vurgular. (Marx, 2015; Marx, Engels, & Lenin, 2016).

Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu* adlı çalışmasında, Hegel’in diyalektiği konusundaki görüşlerini şöyle ifade eder:

Hegel’de diyalektik, kendi kendine gelişen Fikirdir. Mutlak Fikir, yalnızca bütün sonsuzluk boyunca bilinmez bir yerde var olmakla kalmaz, ama aynı zamanda var olan bütün dünyanın yaşayan gerçek ruhudur. Mutlak Fikir, Mantık’ta uzun uzun işlenen ve hepsi de kendi içinde bulunan bütün hazırlayıcı evrelerden geçerek yeniden kendi kendine dönmek üzere gelişir. Sonra, doğaya dönüşerek “yabancılaşır”, orada kendinin bilincinde olmaksızın, doğal zorunluluk kılıfına bürünmüş olarak yeni bir gelişmeden daha geçer ve en sonu insanda özbilincine geri döner. Bu özbilinç de Mutlak Fikir, Hegel felsefesinde tamamıyla kendi kendine dönünceye kadar, tarih içinde işlenip arınır (Engels, 1992: 41-42).

Engels, Hegel’in diyalektik yöntemini korumak için onu idealist içeriğinden kurtarmanın zorunlu olduğunu vurgular. Hegel’de gerçek dünya, “Mutlak Tin”in diyalektik gelişiminin bir yansıması durumundayken; Marx ve Engels, bu ilişkiyi tersine çevirerek, bilinci ve kavramları maddi gerçekliğin yansıması olarak yeniden kavramsallaştırmışlardır. Marx’ın Hegel’den bu radikal kopuşu, diyalektiğin idealist işleyişinin materyalist bir temele çekilmesi anlamına gelir. Marx ve Engels’in yöntemi, Hegel’deki gibi fikirlerin diyalektik hareketini değil, maddi hayatın ve toplumsal üretim süreçlerinin diyalektik hareketini merkeze alır. Bu materyalist dönüşümle birlikte diyalektik, artık salt felsefi bir spekülasyon olmaktan çıkarak hem doğanın hem de insan düşüncesinin hareket yasalarını inceleyen bir bilim haline gelmiştir. Dolayısıyla diyalektik, yalnızca maddi dünyada var olan yasaları değil, aynı zamanda bu yasaların insan bilincinde nasıl işlediğini ve dönüştürücü bir eyleme nasıl dönüştüğünü de açıklar. Böylece, kavramların diyalektik hareketi, maddi dünyanın diyalektik hareketinin bilinçli bir yansımasına dönüşmüştür. Engels, bu hamleyle Hegel sisteminin getirdiği idealist engellerin aşıldığını ve diyalektiğin devrimci özünün tutarlı bir şekilde uygulanabilir hale geldiğini öne sürer.

Engels özellikle Hegel'in felsefesinden beri, var olan her şeyin oluş ve yok oluş süreçlerinden geçtiği, ortaya çıkan bütün rastlantısallıklara ve gerilemelere karşın ilerlemenin ve gelişmenin devam ettiği düşüncesini söz ile kabul etmek ile onu her bir araştırma alanında incelemenin farklı şeyler olduğunu öne sürer. Ancak bu araştırmalarda sonsuz hakikatlerin ya da nihai çözümlerin aranması söz konusu değildir; çünkü araştırmacı, elde ettiği tüm bilginin, var olan koşullarla sınırlı olduğunun bilincindedir. Böylece iyi-kötü, doğru-yanlış gibi ikilemlerin arasındaki antitezler şaşırtıcı olmaktan çıkar ve bunlar arasındaki geçişkenlik kabul edilir. Hegel'in metafizik olarak adlandırdığı, şeylerin değişmezliği kabulünden yola çıkan eski araştırma ve akıl yürütme yönteminin, kendi zamanı için tarihsel anlamda haklılığa sahiptir. Çünkü o dönem süreçleri araştırabilmek için önce şeylerin araştırılması gerekiyordu. Gerçekleşen değişimler, o şeyin ne olduğunun bilgisini elde ettikten sonra gözlenebilirdi. Dolayısıyla, şeyleri hareketsiz nesneler olarak algılayan eski metafizik, onları bitmiş nesneler gibi gören bir doğa bilimden doğar. Bu inceleme yöntemi, şeylerin doğadaki değişimlerinin sistemli bir biçimde incelenmesine evrilirken attığı son adım, eski metafiziğin de sonunu getirir. On sekizinci yüzyılın sonuna kadar bir "toplama bilimi" olarak adlandırabileceğimiz, bitmiş şeyleri inceleyen doğa bilimi, on dokuzuncu yüzyılda, "süreçler bilimi", "sınıflandırma bilimi" olarak adlandırılarak, şeylerin kökeni ve gelişmesini tek bir bütüne bağlayabilen bir niteliğe ulaşır (Marx, Engels, & Lenin, 2016, s. 117-119). Engels bu bütünleşmeyi sağlayan üç büyük buluşa işaret eder.

Birincisi, çoğalmasından ve farklılaşmasından bütün bitki ve hayvan yapısının geliştiği bir birim olarak hücrenin bulunması; böylece, yalnız bütün daha üstün organizmaların gelişme ve büyümesinin bir tek genel yasaya göre ortaya çıktığı kabul edilmekle kalmamış, ama hücrenin değişim yeteneğinde, organizmaların türlerin değiştirebilmesinin ve böylelikle bireyleri aşan bir gelişme girmesinin yolu da gösterilmiştir. İkincisi, enerjinin dönüşümü; buysa, organik olmayan doğada -mekanik kuvvet ve tamamlayıcısı olan, potansiyel enerji denilen şey, ısı, ısıma (ışık ya da ısıma ısı), elektrik, mıknatıslılık ve kimyasal enerji- işlerliği olan bütün kuvvet denilen şeyleri, belirli oranlarda birinden öbürüne geçen, böylece, yok olanın belli bir niceliğinin yerini ortaya çıkan bir başkasının belli bir niceliğinin aldığı ve bu suretle doğanın bütün hareketinin, bir biçimden öbürüne doğru bu aralıksız dönüşüm sürecine indirgendiği evrensel hareketin farklı belirleyiş biçimleri olduğunu tanıtlamıştır. Üçüncüsü ise Darwin'in buluşudur: Bugün çevremizi saran doğanın organik ürünlerinin tümünün, insanlık da dahil, başlangıçta birkaç hücreli tohumdan ortaya çıkan uzun bir evrim sürecinin sonucu olduğu ve yine bunların, kimyasal araçlarla var edilmiş bir

protoplasma ya da albümünden çıktığı ilk kez Darwin tarafından bağlantılı bir biçimde tanıtılmıştır (Marx, Engels, & Lenin, 2016, s. 119-120).

Engels bu buluşlarla beraber ve doğa bilimindeki diğer önemli gelişmeler sayesinde, doğa biliminin sunduğu olgular aracılığıyla sadece tikel olan alanlarda değil, bu alanların hem kendileri arasındaki hem de doğal süreçlerle olan ilişkiselliğinin tanıtılabildiğini ve böylelikle, sistemli olarak doğadaki ilişkiselliğin nasıl gerçekleştiğinin açıklanabildiğini ifade eder. Ona göre, bu işleyişin gereçlerinin sağlanması, daha önce doğa felsefesinin göreviydi; ancak o, bunu “ideal” ve imgesel bağlantılarla yapmaya çalışıyordu. Bu işleyiş, bazen işe de yaradı, ama doğal olarak, bir sürü yanlış sonuca da ulaşıldı. Engels, yaşadığı çağda doğadan elde edilen bilgilerin sadece diyalektik yöntemle kavranılabileceğini belirterek, bu bağlamda tekrar eski doğa felsefesine dönülmesinin “geriye doğru bir adım” olacağını ifade eder (Marx, Engels, & Lenin, 2016, s. 120).

3. Hegel ve Marx'ın *Sivil Toplum* ve Devlet Anlayışları

Sivil toplum kavramının, Hegel ve Marx arasındaki ayrılık noktalarından biri olduğu söylenebilir. Bu kavram Antik Çağ'dan beri kullanılmasına karşın, dönemsel olarak birbirinden farklı anlamlara işaret eder. *Sivil toplum* kavramının, Hegel'in yaşadığı dönemdeki dönüşümü, modernitenin doğuşuyla yakından ilişkilidir. Hegel, bu kavramı, feodal bağların çözüldüğü, ‘tebaa’ statüsünün sona erdiği ve bireylerin özgürleştiği, ancak bu özgürlüğü öncelikle ‘yurttaş’ olarak değil, kendi özel çıkarını gözetken ‘burjuva’ olarak kullandığı yeni bir toplumsal örgütlenme aşamasını tanımlamak için kullanır; ona göre sivil toplum, aile bağlarından sonra gelen ancak devletin evrenselliğinden önce konumlanan, tarihsel-toplumsal bir oluşumdur. Kapitalizmin yaygınlaşmasıyla, kavrama “çelişki” ve “çetsizlik” gibi anlamlar yüklenir. Hegel, *sivil toplumu* “toplumun tahayyül ettiği nihai evre olarak etik yaşamın temelini oluşturacak ve aynı zamanda temelini yıkacak öğeleri bir arada bulunduran tikellikler alanı” olarak görmüştür. Hegel'e göre bu alan; metaların, arzuların ve kimliklerin üretildiği, ihtiyaçların giderildiği, bireylerin birbirine bağımlı hale geldiği ve çeşitli çatışmaları barındıran bir yapıdır. Ancak bu alan, kendi kendine evrenselliğe ulaşamaz. Evrensel çıkara ulaşılacak rasyonalite ise devletin bünyesinde vardır. Bu yüzden Hegel, *sivil toplum* ile devleti dolaylandırmak amacıyla, devletin polis ya da kamu otoritesi ile zümreler sistemini kullanır ve bu dolayimler sayesinde, *sivil toplum* ve devlet arasındaki kopukluğu gidererek, tikel çatışmaları evrensel taşımaya çalışır. Ancak bu dolayimler, yoksulluk gibi sorunları aşmakta yetersiz kalır ve Hegel bu noktada *sivil toplumdan* dışsal olan devletin, *sivil toplumun* içinde gerçekleşen çatışmaları içermesinin ve uyumlu bir zemin

oluşturmasının “evrensel etik yaşama” ulaşılabilmesi yönünde bir işlevi olacağını ifade eder (Demir ve Öztogay, 2010, s. 134; Hegel, 1991, s. 220-273). Hegel’in sistemindeki temel gerilim, sivil toplumun yapısal bir ürünü olan sistem tarafından dışlanmış yığınlar (Pöbel) sorununu çözemesidir. Sistem, yoksulluğu bir başarısızlık değil, sivil toplumun üretim tarzı ve ilişkilerinden doğan yapısal ve kaçınılmaz bir sonucu olarak görür. Bununla birlikte, kamu düzeni ve yönetim aygıtı (polizei) ve mesleki birlikler ve sivil örgütlenmeler (*Korporationen*) gibi dolayimler, bu sorunu aşmakta yetersiz kalır. Bu durum, Hegel’in sisteminde, rasyonel olduğu iddia edilen devletin, sivil toplumun ürettiği irrasyonel bir çelişkiyi çözemeyişinin somut kanıtıdır.

Hegel’in, devleti *sivil toplum*dan bağımsız ve onun üstünde bir konuma yerleştirmesi, Marx’ın eleştirdiği bir konudur. Marx, devletin sivil toplumda yaşanan sınıf mücadelelerinin sonucunda oluştuğunu ve sınıf iktidarının onda cisim bulduğunu öne sürer; Hegel’in bu bağlamda kullandığı evrensellik vurgusunun ve *sivil toplum*-devlet ayrılığı konusundaki çözüm önerilerinin yanıltıcı olduğunu vurgular. *Artı-değer* üzerinden gerçekleşen sömürünün ve bu durumun yol açtığı sınıf mücadelelerinin gerçekleştiği alan olarak *sivil toplum*, Marx’a göre “toplumsal ilişkilerin meta biçimiyle ilişkilidir ve üretim ilişkilerinin dolayımlandığı” bir yerdir. *Sivil toplumun* içinde var olan çelişki ve çatışmalar bu ilişkilerin sonucu olarak ortaya çıkmıştır ve sınıflı devlet yapısı bu durumun aşılmasını sağlayamaz (Demir & Öztogay, 2010, s. 134-135). Dolayısıyla, Marx, Hegel’in sivil toplum’a ilişkin yaklaşımını, gerçek nedenselliğin tersyüz edilmesi olarak eleştirir. Hegel, devleti, sivil toplumun nedeni gibi açıklarken, Marx, devletin, sivil toplumun bir sonucu olduğunu ileri sürerek, onun bir üstyapı kurumu olduğunu vurgular. Marx’a göre devlet, sivil toplumdaki maddi çıkarların ve sınıf mücadelesinin bir yansıması ve egemen sınıfın çıkarlarını herkesin çıkarıymış gibi sunarak meşrulaştıran ideolojik bir aygıttır. Bu sebeple, Hegel’in ‘evrensel çıkar’ söylemi, Marx’a göre bir yanılsamadan ibarettir. Ona göre, gerçek kurtuluş, sivil toplumun yapısal çelişkilerinin, devlet aracılığıyla uzlaştırılmasıyla değil, bu çelişkilerin kaynağını oluşturan üretim ilişkilerinin ortadan kaldırılmasıyla, yani sivil toplumun kendisinin aşılmasıyla olanaklı hale gelecektir.

SONUÇ

Bu çalışmanın ulaştığı temel sonuç, Karl Marx’ın felsefi yöntemi ile Hegel’in sistemi arasında diyalektik bir miras ilişkisi olduğudur: Hem içkin bir süreklilik hem de onu aşan köklü bir kopuş. Marx, Hegel’in sisteminde keşfettiği diyalektik yöntemin devrimci özünü—her şeyin tarihsel bir geçiciliğe tabi olduğu ve her varlık biçiminin, kendi aşılma koşullarını üretmesi ilkesini—korumuştur. Ancak bu özü, *Tin*’in kendini gerçekleştirme

sürecinden çıkarıp maddi üretim ilişkileri ve sınıf mücadeleleri tarihinin merkezinde konumlandırmıştır. Böylece diyalektik, spekülâtif felsefenin sınırlarından çıkarak, toplumsal olgu ve olayları anlama ve dönüştürme aracına dönüşmüştür.

İki düşünür arasındaki en temel ayrım, diyalektiğin öznesi ve itici gücü hakkındadır. Hegel'e göre, hareketin kaynağı *Mutlak Tın*'in kendini açmasıyken, Marx için bu güç, maddi yaşamın üretici güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki çelişkiyle ortaya çıkar. Ancak bu radikal ayrıma rağmen, her iki sistemde de durağanlık değil, hareket, çelişki ve tarihsellik merkezidir. Bu ortaklık, Marx'ın Hegel'i sadece bir eleştiri nesnesi değil, aynı zamanda diyaloğa girilen bir "hoca" olarak görmesinin sebebidir.

Sivil toplum analizi, Hegel ve Marx arasındaki teorik ayrımın somut bir örneğini sunar. Hegel için *sivil toplum*, tikellikler ve çatışmalar alanıdır ve bu çatışmalar ancak onun üstünde konumlanan rasyonel devlet tarafından uzlaştırılabilir. Marx'a göre ise devlet, *sivil toplum*daki sınıf çatışmalarının bir ürünü ve yansımasıdır; çözüm, "devletin evrensel uzlaşısı" sayesinde değil, *sivil toplum*un temelinde var olan sınıf çelişkilerinin ortadan kaldırılmasıyla mümkün olabilir.

Kaynakça

- Demir, G., & Öztogay, D. A. (2010). Hegel ve Marx'ta Sivil Toplum. *Doğu Batı*(55), 134-135.
- Engels, F. (1992). *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*. Ankara: Sol Yayınları.
- Hegel, G. W. F. (2012). *Elements of the Philosophy of Right*. (Çev. H. B. Nisbet). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hegel, G. W. F. (2006). *Tarih Felsefesi*, çev. Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınevi.
- Hegel, G. W. F. (2006) *Tüze Felsefesi*, çev. Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınevi.
- Kant, I. (2009) *Critique of Pure Reason*. (Çev. P. Guyer ve A. W. Wood). Cambridge: Cambridge University Press.
- Kılınç, D. B. (2010). Marx'ın Hegel'le Diyaloğu. *Doğu Batı*(55), 93-110.
- Kılınç, D. B. (2013). *Marx's Critique of Hegel*. Ankara: Odtü.
- Lukacs, G. (1975). *The Young Hegel: Studies in the Relations between Dialectics and Economics*. London: Merlin Press.
- Marx, K. (2015). *Kapital* (8. b., Cilt I). (M. Selik, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Marx, K., Engels, F., & Lenin, V. İ. (2016). *Marksist Felsefe Klaruzu* (2. b.). (M. Odman, Çev.) İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- Olpak, C. T. (2019). 19. Yüzyıl Bilim ve Felsefesinde Hegel'in Etkisi Üzerine Kısa Bir Değerlendirme. *Madde Diyalektik ve Toplum*, II(4), 357.
- Spirkin, A. (2016). *Felsefenin Temelleri*. (E. Kiroğlu, Çev.) İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- Şeptulin, A. P. (2017). *Marksist-Leninist Felsefe*, çev. G. Doğan Görsev ve Fatma Pınar Arslan, 1. Baskı, İstanbul: Yazılama Yayınevi.

